

tushoz képest új részeket (= a rémát) kell tartanunk. Hogy van-e összefüggés a konstrukcionális és a kommunikatív kötelezőség fogalma között, és ha igen, miféle az az összefüggés, arra nézve nemcsak Dienes Dórától nem kaptunk még választ, de mástól sem az időközben eltelt 13 év alatt.

M. Korchmáros Valéria

Irodalom

Horváth Katalin, *HungÉrt.* II. (1980.) 168-169.

Murvai Olga: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata
Kriterion, Bukarest, 1980. 195 p.

Murvai Olga könyve többszólamú mű. Fő motívuma a szabad függő beszéd mibenléte. A fő motívumot két szempontból bontja ki: az egyik a kommunikációelmélet és a szövegnyelvészet, a másik az impresszionista prózastílus jellemzésének szemszöge.

Abból kiindulva, hogy a magyarázandó jelenséget célszerű jól körülhatárolt anyagon tüzetesen megvizsgálni, a szerző a magyar (impresszionista) próza négy mestere, Kaffka, Krúdy, Babits és Kosztolányi műveire összpontosít. A vizsgált anyag azonban nem marad a magyarázandó jelenség, vagyis a szabad függő beszéd illusztrációja: épp ellenkezőleg: a könyv egyik fontos tanulsága éppen az, hogy az impresszionista próza *szükségszerűen* él a szabad függő beszéd lehetőségeivel, és megfordítva: a szabad függő beszéd *lényegi* tulajdonságai szervesen illeszkednek az impresszionista próza meghatározóan fontos tulajdonságaihoz. Így a könyv a szabad függő beszéd vizsgálata révén az impresszionista próza alapvető tulajdonságainak összefoglalását adja.

A példák vizsgálata során a szerző egyszerre szemlélteti a szabad függő beszéd mibenlétét és (stílus)hatását. Egyúttal azonban tovább is lép: könyvének célja szerint a szabad függő beszéd meghatározását és magyarázatát kívánja adni, és pedig szövegnyelvészeti és kommunikációelméleti keretben. A meghatározásra és magyarázatra több egymást *szükségszerűen* követő lépésben kerül sor. Ezek a következők: 1. a terminus lehetőségeinek áttekintése után a szerző indokolja a szabad függő beszéd (a következőkben SzFB) szakszó választását (Bevezetés); 2. a tudománytörténeti előzmények rövid bemutatása (II. 2. fejezet) után megerősíti a szövegnyelvészeti közelítés szükségességét (III. 1. és 2.1. fejezet); 3. bemutatván a szabad függő beszéd mint szöveg értelmezéséhez alapvetően szükséges szempontokat (a szöveg fogalma, a szövegkohézió, az elhatárolhatóság kérdései), magának a SzFB-nek mint szövegnek szemantikai meghatározást ad (III. 2. fejezet); 4. a komplex jelnek tekintett SzFB-et (úgy is mint szövegrészt és/vagy mint szöveget) kommunikációelméleti modellbe helyezve működésében vizsgálja (IV. fejezet).

Nézzük e lépéseket egyenként – ezek alkotják a könyv címében foglaltak (szöveg és jelentés) kifejtését is.

1. A szakirodalomban előforduló megnevezések (például szabad indirekt stílus, közvetett stílus, meglevenítő vagy átképzéles függő beszéd, átélt beszéd, átképzelé-

ses előadás stb.) közül a szerző a SzFB terminus választását a következőkkel indokolja: (a) ez a megnevezés az oratio recta és az oratio obliqua (egyenes beszéd és függő beszéd) mellett egy harmadik típusú normatív, grammatikai tényre utal; (b) a terminus hangsúlyozza, hogy nem stílusjelenséggel állunk szemben; (c) kiemeli, hogy a beszéd (parole) jelenségéről van szó; (d) lehetővé teszi, hogy a SzFB-et mint beszéd típusú jelenséget kommunikációelméleti modellben magyarázzuk: ebben a modellben a közlési folyamatból vezethetők le a stilisztikai funkciók, illetve megmagyarázhatók a jelenség jelentéstani vonatkozásai is.

2. A könyv röviden summázza a jelenség és a róla szóló kutatás történetét. Bemutatja a SzFB grammatikai eredetét hangsúlyozó, illetve kutató genfi iskola (Bally) és a lélektani eredetet, ezzel együtt a „funkciót” központba állító müncheni iskola (Vossler) tanait. Melléjük állítja az esztétikai eredetet hirdető nézeteket (N. Vita) és az írott (Lips) versus beszélt nyelvi eredet (Spitzer) kérdését. Taglalja a mondattani meghatározás lehetőségeit (aszerint, hogy a SzFB mit vett át az egyenes beszéd grammatikai jegyeiből és mit a függő beszédéből). Kitér az ún. langue-parole vitára. Eppen ebben jelenik meg az az okfejtés, amely szerint a SzFB mint parole jelenség, mint gondolati alakzat csak a szövegkörnyezetből és a szövegösszefüggésből következtethető ki. Eszerint meghatározása és magyarázata szükségszerűen szövegtani keretben történhet.

3. A szerző a szöveg meghatározásának ismert dilemmáját (a szöveg a mondat felől közelítve leírható egység, például mondatok sora – avagy a szöveg az az alapegység, amelyből kiindulva minden egyéb egység, köztük a mondat is, meghatározandó) egy munkahipotézisként kezelt szövegdefinícióval oldja fel: a szöveg a kommunikáció felől tekintve „a beszédtevékenység *terméke* és egyúttal *formája* is: olyan *zárt rendszer*, amelyben lexikai, jelentéstani, grammatikai, stilisztikai jelentések aktualizálódnak” (55). Ezzel tipikusan szemiotikai és/vagy kommunikációelméleti szöveg meghatározást ad. Minden ilyen szövegfogalom alapvető kritériuma, hogy a szöveg elemzéséhez (megértéséhez) szükség van a közlési folyamat minden tényezőjének közreműködésére, köztük tehát a befogadónak, például az olvasónak a közreműködésére is, háttérismereteivel egyetemben. Végző soron az így értelmezett szöveg vizsgálata valójában tartalomelemzés (l. 86. lapon is). A SzFB mint szöveg bemutatásához és magyarázatához csatlakozik első lépésben két kérdéskör vizsgálata: a szöveg összeforrottságának, vagyis a szövegkohézióknak és a szöveg elhatárolhatóságának kérdésköre. A szövegkohéziót biztosító belső (szemantikai, logikai-szemantikai) viszonyok között a párhuzam mint a szövegstruktúra meghatározó jegye a SzFB esetében is érvényes. Emellett sűrűn előforduló karakterisztikus viszony azonban az ellentét is, amely a párbeszédes szövegtípusban értelemszerűen nem léphet fel mint kohéziót teremtő erő (hiszen a párbeszéd egymásba fűződő: „párhuzamos” reakciókból áll), a SzFB-ben, ebben a rejtett módon, az író-szereplő-narrátor-olvasó közlési síkját egyszerre átfedve „dramatizált” szövegfajtában, azonban gyakori jellemző. A SzFB mint szöveg elhatárolhatóságának kérdéskörét a szerző a SzFB-et bevezető demarkatív lexémák vizsgálata révén taglalja. Mistrík nyomán elkülöníti a sima és a meredek szövegindítást. Táblázatba foglalt adatokkal szemlélteti a különböző szófajok szóródását, külön szől a sima indításra, illetve a meredek indításra jellemző szófajokról. Álljon itt példaként egy egyedülálló főnévvel lehatárolt, meredek indítású SzFB a 81. lapról, Kafka *Hiába* című írásából idézve: „Ő pedig soha meg nem bocsáthat (...) – Szerelem! (...) Idegesség az, önző és vérfertőző hazugság. Itt most mindennek vége szakad.”

A SzFB-et mint szöveget a szerző – kommunikációelméleti és szemiotikai indítással szövegfogalmából következően – „komplex szemantikai jelnek” tekinti. Felfogása szerint a szöveg *jelentése* határozza meg a szöveget (l. az előbbi hipotetikus szöveg meghatározást). Ez a jelentés a különféle lehetséges jelentésdimenziók („a szerző, a narrá-

tor, a szereplő, az olvasó szempontját előrevetítő jelentésértelmezések", 86) együttes jelentése alapján áll össze. A SzFB mint komplex szemantikai jel jelentésére az a jellemző, hogy a különböző közlési síkok (szerző, narrátor, szereplő, olvasó) összesomosódnak. Ez azonban nem döntő kritérium. Döntő az, hogy „a különböző közlési síkok n számú közös tartalmi elemmel rendelkeznek – ezért is fedhetik át vagy keresztezhetik egymást –, de mindegyik közlési síkban kell lennie legalább egy olyan elemnek is, amely jellemzően a sajátja, különben a SzFB hírforrása teljes mértékben azonosítható lenne a szerzővel, a szereplővel vagy narrátorral vagy az immanens olvasóval (lásd közvélemény), mint az az egyenes beszéd vagy a függő beszéd esetében be is következik" (87). Ezzel megfogalmazódott a SzFB meghatározása. Az egymást átfedő, illetve egymástól független, önálló elemek szövegsemantikai természetűek, feltárásuk a szöveg szemantikai szerkezetének elemzésével lehetséges. A könyv hoz is példát erre az elemzésre. Alapfogalmi a szemantikai kontrasztív összetevők (szemantikai jelölők vagy markerek) és ezek osztályai, a minden egyedi szövegre egyedileg megállapítható lexikon és a szemantikai predikáció (l. 88 kk.).

4. A következőkben a szerző a fenti meghatározás alapján a SzFB-et kommunikációelméleti modellben értelmezi. A modell a különböző közlési síkok összefonódását taglalja az üzenet dekódolásának szemszögéből. A SzFB sajátossága éppen az, hogy vitatható a feladó személye, illetve „kettős” feladóval is számolhatunk, és hogy ennek következtében többféleképpen dekódolható maga a szöveg. Éppen ezért a SzFB minden más közlésformánál jobban számít az olvasó aktív, jelentésteremtő szerepére. A hírforrás és a dekódolás többsíkúságával jellemezhető SzFB-et jól modellálják az egymás után bemutatott, egyre bővülő kapcsolatkörök, amelyek a kommunikációt hordozzák. Ezek a következők: (a) az író–narrátor–üzenet kapcsolata, (b) az író–szereplő–narrátor–üzenet kapcsolata, (c) az író–szereplő–narrátor–olvasó–üzenet kapcsolata. Az (a) esetben az író és a narrátor elkülönítése révén érdekes tipologizálásra nyílik lehetőség például a „valószínű”, „talán” szavakat tartalmazó esetekre vonatkozóan. Itt az olvasó aszerint ítéli meg a mesélő illetékességét és a hír valószínűségét, ha a bizonytalanságot kifejező szó forrása nem a szerző, hanem a narrátor, illetve nem (vagy nem csak!) a narrátor, hanem a szereplő. A (b) eset azt a fontos tényt világítja meg, hogy ha a narrátor nem semleges, független elbeszélő, hanem „pártos” módon vesz részt az események előadásában, akkor ezt csak SzFB keretében, illetve formájában teheti. Ily módon a narrátor maga is bizonyos értelemben szereplővé szerződik. A (c) eset szépen példázza a szerző, Murvai Olga elkötelezettségét a szemiotika jelentésértelmezése mellett. Magyarázata szerint az olvasó a SzFB-et tartalmazó kommunikációban kettős szerepet kap. Egyfelől ő a tényleges befogadó, másfelől tudásával, illetve bizonytalankodásával vagy nem-tudásával beépül a SzFB-et tartalmazó szövegdarabba: ő dönti el, hogy el tudja-e választani a SzFB-ben egymásra vetített síkokat. Ebben a szerepében pedig maga is a SzFB mint komplex szemiotikai jel része lesz, nem dekódoló, hanem az üzenet tartozéka.

E többszólamú könyv egyik szólama a címben is szereplő „szöveg és jelentés” mindvégig összefonódik egy másik szólammal: az impresszionista próza jellemzésével. Míg azonban az eddig bemutatott fejezeteket a szövegelmélet szempontjai uralták, a rövid bevezetést követő II. 1. fejezetben, illetve az összefoglalást megelőző V. fejezetben mint egyfajta keretben az impresszionista műalkotás sajátos jegyei kerülnek előtérbe. A II. 1. (történeti) fejezet a SzFB létrejöttét és funkcióit kutatja a magyar próza történetében, különös tekintettel az impresszionista stíluskorszakra. Az V. (esztétikai) fejezet a műalkotás kompozíciójának és a szövegnek, adott esetben a SzFB-nek mint szövegnek a kapcsolatát taglalja.

A II. 1. fejezet fontos megállapításai többek között a következők:

(1) Az irodalomtörténeti és stílustörténeti kutatás a SzFB létrejöttét hagyományosan a szóbeli népies előadásmódnak az írott irodalomba való behatolásaként magyarázza. Más, nem kevésbé fontos eredője lehet azonban az író elbeszélő magatartásának megváltozása, az epikus objektivitás megingása, az írói közlés helyett a személyes részvétel illúzióját keltő narratív perspektíva igénye.

(2) A századforduló irodalmi irányzataiban egyre erősebb lesz az írói magatartás szubjektivizálódása, és együtt az ebből táplálkozó impresszionista jellegű ábrázolási mód. A szubjektivizálódás konkrét indítéka az egyes íróknál különböző lehet (például Krúdy álmódosítása: a való világból való menekülés; Kafka alapélménye: az asszonyinak születés).

(3) A SzFB szervesen illeszkedik a megváltozott írói magatartáshoz, annak alapvető megjelenítési módja. A szubjektív időt írói eljárásai közé iktató Krúdy számára például a SzFB, tágítható időintervalluma miatt, az időfelettség eszköze lesz. Kafka számára a SzFB teszi lehetővé, hogy minden hősében jelen legyen, hogy vívódásaiban az ő vívódásai kapjanak hangot.

(4) Az impresszionista korstílus az élményt teszi főszereplővé, az élmény alakítja az eseményeket és ez befolyásolja magát a kompozíciót is. Az élmény megragadása a részletek egyidejű látásában lehetséges. Ennek megfelelő kifejezésmód a különböző perspektívákból érkező üzeneteket egyszerre rögzítő és közvetítő SzFB.

Az V. fejezet a szöveg *kommunikációelméleti* és a kompozíció *esztétikai* fogalmát fűzi egybe. A SzFB-et szövegelméleti szempontból olyan részstruktúrának tekinti, „amely a műalkotás hierarchikus felépítettségében, a teljes szöveg struktúrájában kompozícióegységként vesz részt” (123 k.). A prózai műalkotás szerkezetének egységei hagyományosan a cselekmény, a szereplő, a színhely és az idő. Szerkezeti elemnek tekinthető emellett a leírás és az érzelmi, gondolati reflexió. Az élmény, a részletek iránt érdeklődő impresszionista író számára a cselekmény elveszti legfőbb kompozíciós értékét, helyét állóképszerű helyzetrajzok foglalják el. Megváltozik a narratív perspektíva: alapja nem az esemény, a történet, hanem a látott, hallott vagy más módon érzékelt információ és az általa kiváltott gondolattársítás vagy hangulat. Ennek felel meg a bemutatott szerzők műveiben igen gyakran SzFB formájában előadott leírás és reflexió. Külön fejezet (V. 2.) taglalja a reflexióba és leírásokba foglalt szóképeket. Esztétikai szempontból fontos következtetéseket summáz az utolsó alfejezet (V. 3.). Ebben a szerző Mukařovskynak a műalkotást meghatározóan jellemző, abban megvalósuló „jelentéshalmazódás” fogalmából indul ki és az impresszionista hangulati novella jelentéshalmazódását mutatja be. Ennek egyik magától értetődő kifejezési lehetősége a SzFB.

Az egész művön végigvonuló kettősség jellemzi a könyv összefoglalásnak szánt zárófejezetét. Ebben mindkét szólam: a szövegten szempontja és az impresszionista stílus bemutatásának szempontja egyformán érvényesül. Célja, hogy egyfelől a (komplex) jelnek tekintett SzFB-nek, másfelől a szöveg jelentéstani struktúrájának összefüggéseit feltárja és osztályozza, és hogy a feltárt összefüggésekről kimutassa, melyik miképpen kapcsolódik az impresszionista stílus meghatározó tulajdonságaihoz. Alapgondolata, hogy egy-egy szöveg(darab) mint elemi jel beletartozhat egy magasabbrendű jelkomplexumba, éspedig vagy a maga teljes egészében, vagy bizonyos elemei révén. Mind a szöveg(darab), mind a magasabbrendű jelkomplexum (például maga a műalkotás) lehet funkciója szerint „jelölt” vagy „jelölő”. A SzFB és az irodalmi mű „kontextuális kompozíciójának” (168) négy alaptípust feleltet meg. A szövegdarab (például SzFB) és a magasabb szintű komplex jel kapcsolata lehet metonimikus, ez esetben a szövegdarab mint jelölt teljes egészében benne van a magasabb szintű jel (a műalkotás) jelöltjében. (Például egy szereplő elemi jel szinten való bemutatása része a szereplőről a mű egésze

alapján kialakított jellemrajznak.) A szövegdarabnak más esetben csak bizonyos tényezői vesznek részt a magasabb jelkomplexumban. (Például a SzFB mint elemi jel csak egyetlen elemének, mondjuk, a beszélő sajátos szóhasználatának a révén jut szerephez mint jelölő a magasabbrendű jel jelölő funkciójában.) Ekkor szinekdochés összefüggésről beszélhetünk. A metaforikus kapcsolattípus esetében a szövegdarab jelöltje (például a SzFB metaforikus jelentése) alkotja a magasabb jelentéskomplexum átvitt értelmű jelölőjét. (Például a *Halálfi*ai hősnőjének, Nellinek SzFB formájában megjelenő metaforikus sorsábrázolása így illeszkedik mint jelölt a regény mondanivalójaként értelmezett általános sorsábrázolásba mint jelölőbe.) Létezhet a felsoroltakon kívül egy negyedik típusú összefüggés is: amikor a jelentéskomplexumok egymásba illesztése az emberi tudat asszociatív tevékenységének eredménye. Éppen ez az asszociációs típusú szövegösszefüggés az, amely lehetővé teszi, hogy az egyes szövegdarabok (például a SzFB-ként megjelenő szövegek) önálló vagy többé-kevésbé önálló jelentései hozzákapcsolódjanak a műalkotás „mélyszerkezetéhez” (174). Nem véletlenül nevezhetjük ezt a típusú kapcsolatot impresszionista kapcsolatnak is: az impresszionista látásmód eredménye, hogy az élményeket kinagyított részletekből összeálló, statikus jelentésű szövegdarabok rögzítik. Az egyes szövegdarabok – így nem utolsósorban a SzFB-ként megjelenő szövegek – igen gyakran a vázolt asszociatív összefüggés révén válnak a kompozíció alkotóelemévé. Az impresszionista stílus és a SzFB ezen a ponton is kölcsönösen összefonódik mint ok és következmény. Összefonódásuk megállapítása zárja le a magvas kötetet.

Kocsány Piroska

Irodalom

- P. Dombi Erzsébet, *Nyírk.* 25. (1981.) 1. 106–107.
 Kemény Gábor, *Nyr.* 106. (1982.) 4. 465–476.
 Molnár Ildikó, *HungÉrt.* IV. (1982.) 1–4. sz. 271–272.
 Szász János, *Utunk*, 38. (1983.) 5–6.

Ismétlődés a művészetben

OPUS, Irodalomelméleti Tanulmányok 5.

Szerkesztette: Horváth Iván és Veres András

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 356 p.

0. „1973 tavaszán kétnapos ülésszakot rendezett az MTA Irodalomtudományi Intézetének Irodalomelméleti Főosztálya *Ismétlődés, párhuzamosság, ritmus* címmel. Az ülésszakon fiatalok, főleg irodalom- és művészetelmélettel foglalkozó kutatók tartottak előadásokat. A konferencia sikere egyes résztvevőket arra csábított, hogy előadásukat csupán kiindulási alapnak tekintve tanulmányokban rendszerezék elképzeléseiket. E közös munka eredménye ez a gyűjtemény.

A szerkesztésben kétféle koncepciót igyekeztünk érvényesíteni. Az egyik: hogy mennél több szakterület tanulmányozói forgathassák haszonnal, legyen benne szó a főszereplő irodalomról kívül zenéről, képzőművészetről, és legyen a kötetben legalább né-